

Guia de butxaca: aprenentatge servei

Índex

1. Per començar, alguns exemples
2. Una definició d' aprenentatge servei
3. L'APS no és...
4. La pedagogia de l'APS
5. Els requisits bàsics
6. Els aprenentatges possibles
7. Els serveis possibles
8. I per acabar, raons per practicar APS
9. Recursos

1. Per començar, alguns exemples

Diuen que una imatge val més que mil paraules, esperem que alguns bons exemples també...

*En el projecte "**Connecta Jove**",
promogut per la Fundació Catalana Esplai, joves de 16 i 17 anys
d'instituts o associacions del temps lliure
es capaciten per ensenyar informàtica elemental a adults
que mai han utilitzat l'ordinador,
contribuint d'aquesta manera a superar l'esclatxa digital*

*El projecte de
"**Donació de sang
i educació per a la ciutadania**"
promogut pel
Banc de Sang i Teixits de Catalunya
pretén involucrar nens i joves menors
d'edat
en la tasca de difusió
de la necessitat de donació de sang.
Els nois i noies aprenen
continguts curriculars
relatius a la sang, la donació i
aspectes de comunicació, alhora que
duen a terme
un servei de promoció de la salut
en el seu entorn més proper.*

*"**VPK (Vente Pa Ká)**"
és un projecte d'oci nocturn alternatiu de la
Fundació Marianao de Sant Boi de Llobregat
que es fonamenta
en els valors de civisme i participació.
En aquest, un grup de nois i noies
es forma per convertir-se en dinamitzadors
d'activitats d'oci
i oferir als joves del barri
un programa alternatiu per a les nits
dels caps de setmana.*

"Connecta Jove", "Donació de sang i educació per a la ciutadania" i "VPK (Vente Pa Ká)" són tres experiències que, tot i ser diverses pel que fa a l'edat dels seus participants, la tipologia d'agents implicats o els àmbits en els quals es desenvolupa el servei, tenen en comú el fet de tractar-se d'activitats que vinculen l'aprenentatge de continguts i valors amb un servei real a la comunitat. Totes tres esdevenen, d'aquesta manera, exemples de bones pràctiques d'aprenentatge servei. A partir d'aquestes podem extreure la definició d'una proposta educativa que es fonamenta en la participació i el protagonisme dels joves i l'intercanvi i participació entre institucions educatives i socials.

2. Una definició d'aprenentatge servei

Definim l'aprenentatge servei (APS) de la següent manera:

"L'aprenentatge servei és una proposta educativa que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un únic projecte ben articulat en el qual els participants aprenen alhora que treballen en necessitats reals de l'entorn amb la finalitat de millorar-lo." ¹

Tal com indica el seu nom l'APS representa el binomi resultant de dos elements coneguts per tots (l'aprenentatge i el servei) que en unir-se generen una realitat nova que intensifica els efectes de cada un d'ells per separat. L'aprenentatge millora el servei, allò que s'aprèn es pot transferir a la realitat en forma d'acció i permet donar un servei de qualitat a la comunitat. D'altra banda, el servei motiva i dóna sentit a l'aprenentatge, li aporta experiència vital, el torna significatiu i permet extreure nous aprenentatges.

En l'APS es fonen la intencionalitat pedagògica i la intencionalitat solidària.
L'APS és un projecte educatiu amb utilitat social.

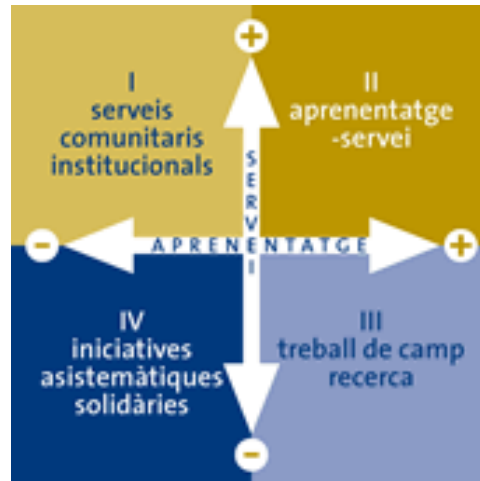
Un cop destacada la seva potencialitat pedagògica, tenim clar que l'APS hauria de coexistir amb moltes altres activitats i mètodes, també vàlids i necessaris. No ens imaginem un menú educatiu basat únicament en APS, però considerem que seria interessant que aquesta fos una oportunitat educativa en algun moment de la vida dels nens i joves.

En qualsevol cas, la introducció de l'APS en els centres no hauria de suposar inventar activitats totalment noves començant de zero. La trajectòria educativa del nostre territori és rica en aquest sentit. Tots coneixem alguna proposta que pretén vincular la tasca educativa i les necessitats socials de l'entorn. Només cal que mirem al nostre voltant i sabrem com rescatar-la.

1 PUIG, J. M.; BATLLE, R.; BOSCH, C. i PALOS, J.: Aprenentatge Servei. Educar per a la ciutadania. Barcelona, Editorial Octaedro, 2006, p. 20.
Centre Promotor | Provença 324 | 08037 Barcelona | Tel. 93 458 87 00 | centre@aprenentatgeservei.cat | www.aprenentatgeservei.cat

3. L'APS no és...

Definir l'APS suposa també comparar-lo amb altres activitats basades en la pedagogia de l'experiència i la participació comunitària. En el següent gràfic,² s'identifiquen diverses propostes en les quals el servei i l'aprenentatge es combinen de manera diferent de com passa en l'APS.

El gràfic posa al descobert que l'APS és diferent del voluntariat, pràctica amb un alt contingut de servei a la comunitat però que no suposa necessàriament aprenentatges explícits i sistematitzats.

APRENTATGE + SERVEI = VOLUNTARIAT

També constata que l'APS no és un treball de camp, un projecte d'aprenentatge, un centre d'interès, un pràcticum o el desenvolupament de qüestions transversals (tot i que aquests podrien ser el punt de partida de projectes d'APS), habitualment centrats en l'aprenentatge de continguts curriculars específics, però amb un nivell baix de servei a la comunitat.

APRENTATGE + SERVEI = TREBALL DE CAMP

Finalment, l'APS es troba al costat oposat de les campanyes o iniciatives solidàries esporàdiques i poc intenses en les quals el servei acostuma a tenir una repercussió i qualitat relativa i els aprenentatges estan poc sistematitzats.

APRENTATGE + SERVEI = INICIATIVES SOLIDÀRIES ESPORÀDIQUES

² SERVICE-LEARNING 2000 CENTER: *Service Learning Quadrants*, Palo Alto, C.A. 1996.
Centre Promotor | Provença 324 | 08037 Barcelona | Tel. 93 458 87 00 | centre@aprenentatgeservei.cat | www.aprenentatgeservei.cat

4. La pedagogia de l'APS

La definició d'APS presentada es fonamenta en alguns principis pedagògics que emmarquen el conjunt de la proposta. En aquest sentit es parteix d'una concepció de l'**aprenentatge** basada en l'exploració, l'acció i la reflexió per destacar l'aplicabilitat i utilitat del coneixement. A més, l'APS entén que l'**educació en valors** suposa partir de situacions problemàtiques i afrontar aquests reptes des de l'experiència directa, a través de les eines que ens brinda la intel·ligència moral i l'ajuda de la cultura moral. Finalment, l'APS parteix de la idea que l'**educació per a la ciutadania** ha d'estar basada en la participació activa, responsable, cooperativa i solidària que pretén contribuir a la millora de la qualitat de vida de la societat.

En aquest marc, profunditzar en les principals característiques dels projectes d'APS revela el vertader potencial pedagògic de l'APS, així com també obre davant nostre múltiples possibilitats per a la seva concreció/implementació.

En aquest sentit podem dir que l'APS suposa:

- **Un projecte educatiu amb utilitat social:** l'APS ha de detectar i actuar sobre necessitats reals de la comunitat.
- **Un mètode per a l'educació formal i no formal, per a totes les edats i que ha de comptar amb un temps i espai precís:** l'APS ha d'emmarcar-se en l'estructura organitzativa de treball de les institucions educatives de manera flexible i adaptada a cada situació.
- **Un servei per aprendre i col·laborar en el marc de reciprocitat:** en l'APS totes les parts implicades reben alguna cosa valuosa, superant així pràctiques de caràcter assistencialista.
- **Un procés d'adquisició de coneixements i competències per a la vida:** l'APS ha de posar en joc objectius pedagògics, continguts curriculars i competències aplicables pròpies de la institució en la qual es desenvolupa de manera conscient, planificada i sistemàtica.
- **Un mètode de pedagogia activa i reflexiva:** l'APS s'inspira en una pedagogia basada en l'experiència, la participació activa, la interdisciplinarietat, el treball en equip i el paper essencial de la reflexió.
- **Un treball en xarxa que coordini les institucions educatives i les entitats socials que intervenen en la realitat:** l'APS obre i projecta les institucions educatives a l'entorn social, promou el partenariat i permet el treball en xarxa.
- **Un impacte formatiu i transformador:** l'APS incideix directament en el desenvolupament de les diferents persones participants, les institucions implicades i l'entorn social en el qual es desenvolupa.

5. Els requisits bàsics

Les característiques que hem descrit fins aquí obren múltiples possibilitats a l'hora de dissenyar projectes d'APS. Davant d'aquesta varietat són cinc els aspectes comuns, els requisits bàsics per a la implementació de projectes d'APS: l'aprenentatge, el servei, la intencionalitat pedagògica, la participació i la reflexió.

Aprentatge
En els projectes d'APS resulta imprescindible que hi hagi un aprenentatge sistematitzat. Aquest ha d'estar associat al servei que es pretén donar i deixar explícit allò que els joves aprendran abans, durant i després de la seva realització. Els aprenentatges ajuden a comprendre la realitat on actua, a diagnosticar les necessitats i a realitzar un servei de qualitat. També a revisar la pròpia acció i a millorar-la en un futur. En la mesura que sigui possible, és interessant vincular els projectes d'APS amb aprenentatges propis del currículum. L'APS permet treballar continguts de manera interdisciplinària i potenciar competències transversals.
Servei
Els projectes d'APS impliquen la realització d'un servei autèntic, partint de necessitats reals de l'entorn immediat, proper i/o global amb l'objectiu de millorar-lo. Són projectes que parteixen de les capacitats dels participants, que permeten desenvolupar actituds prosocials i que es fonamenten en els principis d'alteritat i reciprocitat. D'aquesta manera, l'APS rebutja accions de caràcter assistencialista; s'espera que els projectes suposin un impacte formatiu i transformador en els participants, en el clima de centre i en l'entorn en el qual s'actua. És per això que exigeixen el treball en xarxa entre institucions educatives i entitats socials.
Projecte
En una activitat d'APS també és necessària una clara intencionalitat pedagògica, un projecte educatiu, planificat i avaluat per part de l'educador. L'aprenentatge no hauria de quedar tan sols en una pràctica de simulacre, produir-se de manera atzarosa o confondre's amb situacions d'aprenentatge espontani. En l'APS el servei ha de ser real i de qualitat, i ha de permetre extreure la dimensió pedagògica de les accions de servei i de les vivències que se'n deriven. Aquesta és justament una de les principals tasques de l'educador en els projectes d'APS.
Participació activa
Les experiències d'APS han de fonamentar-se en la participació activa i el protagonisme dels nois i noies, superant propostes merament informatives. Aquesta és sens dubte la base sobre la qual es construeixen els aprenentatges i el que els converteix en veritablement significatius. Han de ser els joves els que intervinguin en les diferents fases del projecte, des de la detecció de les necessitats de l'entorn fins al disseny de propostes de millora. La intensitat que pot adquirir aquest protagonisme ha d'adequar-se a la seva edat, maduresa i capacitats.
Reflexió
La implementació correcta dels projectes d'APS suposa la presa de consciència per part dels participants d'allò que s'està fent en cada moment i de la seva utilitat social. En l'APS resulta imprescindible reflexionar sobre el procés seguit, els aprenentatges realitzats i l'impacte del servei. Aquest exercici de reflexió és el que permet integrar nous aprenentatges, adequar-los al servei i millorar-ne així la qualitat.

6. Els aprenentatges possibles

Si l'APS és una activitat que té sentit en el si de qualsevol centre o institució educativa és perquè una de les seves principals aportacions és la millora dels objectius pedagògics que es proposen. L'APS dota de més qualitat els aprenentatges aportant-los utilitat directa, donant sentit al projecte institucional, fent possible el treball interdisciplinari, i augmentant el rendiment i la motivació dels alumnes cap als continguts acadèmics. L'APS no tan sols permet innovar metodològicament, també afavoreix una autèntica educació integral.

Quan intentem concretar això en els diferents àmbits educatius, l'APS ha de permetre desenvolupar els continguts establerts en cada cas. En aquest sentit, des de l'àmbit de l'**educació formal**, l'APS aporta la possibilitat de treballar continguts propis del currículum escolar. D'aquesta manera, l'APS no resulta una tasca suplementària a realitzar sinó una metodologia innovadora i integradora que permet treballar continguts propis de cada curs de manera transversal. Recuperem un dels exemples que utilitzàvem al començament per visualitzar aquest fet.

A "**Donació de sang i educació per a la ciutadania**" aplicat a escoles de primària es treballen aspectes de:

- **Ciències Naturals:** el sistema circulatori, la sang i els seus components, la necessitat de donació...
- **Llengua:** habilitats comunicatives, tècniques de màrqueting i disseny de campanyes publicitàries...
- **Tutoria/ Educació per a la ciutadania:** habilitats socials, valors democràtics...

De la mateixa manera, en l'àmbit de l'**educació no formal**, els projectes d'APS també permeten desenvolupar aprenentatges diversificats. En aquest cas acostumen a tractar-se d'aprenentatges relacionats amb l'ideari de la institució, que incideixen de manera especial en la formació d'actituds i valors dels seus participants. De nou, un altre dels exemples inicials serveix per posar al descobert la varietat i riquesa d'aprenentatges en un projecte d'APS.

Al "**Connecta jove**" aplicat a associacions juvenils es treballen aspectes de:

- **Desenvolupament cognitiu:** informàtica aplicada, estratègies didàctiques a tenir en compte per portar a terme la formació, el concepte d'esclatxa digital...
- **Desenvolupament social:** habilitats comunicatives i relacionals, especialment amb les persones adultes...
- **Desenvolupament personal:** superació de la timidesa i millora de l'autoestima...

Però potser el que resulta més interessant de l'APS és que els seus aprenentatges no queden relegats únicament a continguts sinó que permeten el desenvolupament de **competències**, integrant d'aquesta manera capacitats, habilitats, coneixements i valors que es mobilitzen per resoldre situacions reals de manera eficaç. A través dels projectes d'APS es desenvolupen múltiples competències a tenir en compte des de les institucions d'educació formal i no formal. Una manera habitual d'organitzar-les pot ser basant-se en els quatre pilars de l'educació de l'Informe Delors.³

Aprendre a conèixer
<ul style="list-style-type: none"> - Prendre consciència, analitzar i comprendre reptes o problemes socials concrets, accions polítiques i actituds governamentals, les seves causes i conseqüències. - Conèixer la complexitat i riquesa del context comunitari: associacions i persones compromeses en la transformació social. - Competències relatives al desenvolupament del pensament crític: mantenir una actitud curiosa davant una realitat complexa i canviant, analitzar i sintetitzar informació, reflexionar, presa de decisions, rebutjar prejudicis preconcebuts...
Aprendre a fer
<ul style="list-style-type: none"> - Competències relatives a la realització de projectes: planificar, organitzar, gestionar, difondre, avaluar... - Competències específiques del servei que es realitza. - Competències i habilitats professionals. - Posar al servei de la comunitat aficions i capacitats individuals.
Aprendre a ser
<ul style="list-style-type: none"> - Autoconeixement i autoestima. - Autonomia personal. - Compromís i responsabilitat. - Esforç i constància. - Eficàcia personal. - Tolerància a la frustració, resiliència.
Aprendre a conviure
<ul style="list-style-type: none"> - Comunicació i expressió. - Perspectiva social i empatia. - Treball en equip i les capacitats que suposa: dialogar, pactar, cedir, exigir... - Resolució de conflictes. - Sentiment de pertinença a la comunitat. - Prosocialitat i hàbits de convivència: comprensió, amabilitat, paciència, generositat, solidaritat... - Compromís, responsabilitat i participació en la comunitat i qüestions públiques.

³ DELORS J. (et al): *Educació: Hi ha un tresor amagat a dins*. Barcelona, Centre UNESCO de Catalunya, 1996 (2a edició).

7. Els serveis possibles

Tal com passa amb els aprenentatges, l'APS ofereix diferents possibilitats en relació amb els serveis a realitzar. En aquest sentit, cal destacar la importància que les institucions educatives s'obrin a l'entorn i treballin conjuntament amb les entitats socials que són les que, en definitiva, més fàcilment poden oferir tasques de servei concretes per tal que els joves s'impliquin.

Tant les entitats socials com els possibles serveis a realitzar directament en l'entorn poden classificar-se segons diferents àmbits temàtics. A continuació, revisem quins són aquests àmbits, les tasques de servei concretes que es desprenen de cadascun d'ells i algunes experiències que permeten exemplificar projectes d'APS en cada cas. Aquests mateixos exemples serveixen també per visualitzar alguns dels principals elements dels projectes d'APS que fins ara s'han descrit.

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Medi ambient	Projectes orientats a la cura, conservació i educació mediambiental	<ul style="list-style-type: none">- Promoció de l'estalvi energètic- Reducció de residus i reciclatge- Conservació/neteja de l'entorn- Prevenció de sorolls- Protecció de la fauna o flora- Traçat d'itineraris
Un exemple...		
<p>"L'ecoauditoria a l'aula" és una activitat en la qual col·laboren el Centre Mediambiental l'Arrel, l'Ajuntament de Sant Joan Despí i algunes escoles d'aquesta població. El projecte està dirigit a alumnes de cycle superior de primària i pretén identificar la problemàtica ambiental de cada centre educatiu i implicar els nens i nenes en la planificació i posada en marxa d'accions que repercutixin en la millora mediambiental del seu entorn més proper, escola i barri.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Promoció de la salut	Projectes de prevenció i millora en l'àmbit de la salut	<ul style="list-style-type: none">- Sensibilització de missatges de salut- Promoció d'hàbits saludables- Ajuda a persones malaltes- Recollida de fons per a causes de salut- Denúncia de condicions de vida dolentes
Un exemple...		
<p>A "Farmaconsells", alumnes del cycle formatiu de grau mitjà de Farmàcia de l'Escola Solc Nou de Barcelona preparen i imparteixen tallers sobre temes sanitaris dirigits a alumnes d'altres cycles i oberts a persones d'altres entorns (altres escoles, centres de la tercera edat i immigrants) als quals resulten útils aquests aprenentatges.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Participació ciutadana	Projectes per estimular la participació en el barri o entorn immediat amb l'objectiu d'afavorir el compromís cívic i la millora de la qualitat de vida dels seus habitants	<ul style="list-style-type: none"> - Promoció del civisme - Informació i comunicació - Intervencions en el temps lliure o animació - Difusió i promoció de la cultura - Accions en habitatge o urbanisme - Interculturalitat en barris i ciutats
Un exemple...		
<p>El projecte de "La Murga" és un camp de treball promogut per Escoltes Catalans que permet generar una actitud crítica als joves participants davant les condicions de vida de la gent que viu en els barris més degradats, implicant-los directament en la rehabilitació d'alguns pisos del casc antic de la ciutat de Barcelona.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Patrimoni cultural	Projectes de conservació i restauració del patrimoni cultural i per a la recuperació i difusió de les tradicions culturals	<ul style="list-style-type: none"> - Conservació del patrimoni - Recuperació de construccions històriques - Foment del patrimoni entre la població - Col·laboració en projectes arqueològics
Un exemple...		
<p>El camp de treball "La ruta dels Molins Fariners" promogut per la Fundació Catalana de l'Esplai ofereix la possibilitat a un grup d'adolescents de participar en la conservació del patrimoni de la zona a través de la recuperació de molins de farina i la recuperació de camins que es converteixen en rutes turístiques d'interès.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Intercanvi generacional	Projectes que pretenen apropar col·lectius de diferents edats amb l'objectiu de facilitar el coneixement mutu i l'intercanvi de coneixements, sabers i habilitats	<ul style="list-style-type: none"> - Recuperació de la història local - Intercanvi, ajuda mútua, banc del temps - Cooperació en projectes comuns - Promoció d'activitats intergeneracionals - Foment d'activitats de vida familiar
Un exemple...		
<p>"Joves i recuperació de la memòria històrica" és el títol d'una experiència d'alumnes de 4t d'ESO de dos instituts de Terrassa -IES Nicolau Copèrnic i IES Montserrat Roig- que a partir de la classe d'Història Contemporània col·laboren amb el Centre d'Estudis Històrics de la Ciutat. La col·laboració consisteix a registrar testimonis orals sobre la dictadura franquista seguint les pautes que marquen els historiadors encarregats de la feina, estudiar-los i dipositar-los a l'Arxiu Històric Comarcal.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Ajuda pròxima a altres persones	Projectes d'ajuda directa a persones que poden necessitar-la	<ul style="list-style-type: none"> - Persones amb disminucions físiques - Persones amb disminucions psíquiques - Persones malaltes - Víctimes d'abusos o violència - Persones amb problemes d'addiccions - Persones en situació de soledat o aïllament - Persones amb dificultats socioeconòmiques - Immigrants
Un exemple...		
<p>"Aprenem tots en l'intercanvi" és un projecte dirigit als alumnes de Batxillerat que pretén donar resposta a les necessitats dels usuaris de la Fundació Hospitalitat. A través d'aquest projecte els alumnes s'impliquen en l'acompanyament i participació en activitats amb persones discapacitades alhora que reforcen continguts i valors propis del currículum del centre.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Suport a l'escolarització	Projectes de suport i acompanyament a l'escolarització i la formació	<ul style="list-style-type: none"> - Repàs escolar i ajuda amb els deures - Acompanyament tutorial i orientació - Narració de contes - Dinamització d'activitats lúdiques amb plantejament compensatori - Suport a la immersió lingüística
Un exemple...		
<p>En l'experiència d'"Aprenentatge servei: reforç escolar i Teoria de l'Educació" col·laboren la Universitat de Barcelona, el Projecte Èxit del Consorci d'Educació de Barcelona i el programa de reforç escolar de la Fundació ADSIS per oferir a l'alumnat universitari de primer curs de la Facultat de Pedagogia i la de Formació del Professorat la possibilitat de realitzar una activitat pedagògica d'ajuda a centres educatius formals i no formals que alhora serveix per a la formació i reflexió respecte als continguts propis de l'assignatura de Teoria de l'Educació.</p>		

Àmbit	Definició	Possibles tasques de servei
Cooperació	Projectes per a la sensibilització i defensa de Drets Humans, causes solidàries i humanitàries d'abast ampli i a nivell internacional	<ul style="list-style-type: none"> - Drets Humans /Drets de la Infància - Pau, desarmament - Antiracisme - Cooperació internacional - Emergències i socors internacionals - Igualtat de gènere
Un exemple...		
<p>"Les veus dels sense veu" és una iniciativa dirigida als alumnes del primer cicle d'ESO dels Salesians de Mataró en col·laboració amb la Fundació 3r Món-Mataró. A través d'aquesta activitat, els alumnes preparen un concert en el qual s'interpreten cançons elaborades per ells mateixos que tracten sobre el tema del Comerç Just, que és el tema que es treballa des de la Campanya Solidària que es porta a terme al llarg del segon trimestre del curs.</p>		

8. I per acabar, raons per practicar l'APS

Al llarg del text han anat apareixent diversos motius pels quals l'APS resulta una proposta educativa a tenir en compte en el panorama pedagògic actual. A continuació, intentarem destacar alguns dels motius que considerem més rellevants.

En relació amb els participants, l'APS:

- Representa, de manera directa, un benefici mutu i recíproc entre qui realitza i qui rep el servei.
- Motiva cap a l'aprenentatge, aquest és vivencial, crític i significatiu.
- Dota els més joves d'un paper protagonista i útil tant en els centres educatius com en la societat, retornant-los una imatge positiva.

En relació amb la institució educativa, l'APS:

- Afavoreix el desenvolupament acadèmic, cívic, ètic, personal, social i professional dels nois i noies i augmenta el seu rendiment educatiu.
- Supera propostes educatives i metodològiques tradicionals.
- Millora el clima social de la institució educativa.

En relació amb les entitats socials, l'APS:

- Aporta visibilitat a l'entitat social i la seva missió.
- Permet treballar conjuntament i de manera coordinada amb altres agents de la comunitat per a la millora de la societat.
- Contribueix al fet que els nois i noies siguin socialment responsables i, en un futur, es comprometin amb causes solidàries.

En relació amb la comunitat, l'APS:

- Potencia el treball en xarxa entre les institucions educatives i les entitats socials.
- Potencia el territori com a escenari pedagògic, protagonista i destinatari de les accions educatives, i no tan sols com a recurs didàctic.
- Reforça el teixit associatiu del territori.

En relació amb l'àmbit polític, l'APS:

- Augmenta la comprensió de la política i les activitats governamentals.
- Afavoreix un millor exercici de la ciutadania i la responsabilitat ciutadana.
- Representa una proposta sostenible, perquè aprofita recursos i unifica esforços per donar resposta a les necessitats educatives i socials d'un territori.

9. Recursos

Llibres

MARTÍN, X. i RUBIO, L.: *Experiències d'aprenentatge servei*. Barcelona, Editorial Octaedro, 2007.

MARTÍNEZ, M. (Coord.): *Aprenentatge servei i responsabilitat social de les universitats*. Barcelona, Editorial Octaedro, 2008.

PUIG, J. M.; BATLLE, R.; BOSCH, C. i PALOS, J.: *Aprenentatge servei. Educar per a la ciutadania*. Barcelona, Editorial Octaedro, 2006.

TAPIA, M. N.: *Aprendizaje y servicio solidario*. Buenos Aires, Editorial Ciudad Nueva, 2006.

Monogràfics en revistes

Cuadernos de Pedagogía, maig de 2006, núm. 357.

Estris (en premsa, 2009).

Monitor Educador (en premsa, 2009).

Perspectiva Escolar, maig 2007, núm. 315.

Presència, del 23 al 29 de juny de 2006.

Revista RAS (Universidad de Deusto), núm. 35.

Pàgines web

Centre Promotor d'Aprenentatge Servei: www.aprenentatgeservei.cat (Catalunya)

CLAYSS: www.clayss.org (Argentina)

National Youth Leadership Council: www.nylc.org (EEUU)

Zerbikas: www.zerbikas.es (País Basc)

Coordinació: Laura Rubio

Tot el contingut d'aquesta guia està extret de:

- PUIG, J. M.; BATLLE, R.; BOSCH, C. i PALOS, J.: *Aprenentatge Servei. Educar per a la ciutadania*. Barcelona, Editorial Octaedro, 2006.

- També de la pàgina web del Centre Promotor d'APS www.aprenentatgeservei.cat